

Anna Mielczarek-Żejmo*

PRZEDSIĘBIORCY MAŁEGO MIASTA POGRANICZA POLSKO-NIEMIECKIEGO¹

Transformacja społeczno-ustrojowa pociągnęła za sobą przemianę norm, instytucji oraz tradycji decydujących o redystrybucji dóbr materialnych i niematerialnych, a więc reguł wyłaniania i wzajemnych relacji pomiędzy poszczególnymi elementami struktury społecznej, dostępu do zasobów politycznych i ekonomicznych (Mach 2001; por.: Offe 1999, Śliz, Szczepański 2008). Wynikiem przemian transformacyjnych stała się zmiana znaczenia, powstanie nowych lub zanik dawnych elementów struktury społecznej. Pojawienie się w efekcie (w trakcie) transformacji kategorii (segmentów, warstw, klas) struktury zainteresowanych przebiegiem przemian (politycznych, społecznych, gospodarczych), to znaczy ich podtrzymaniem, wzmacnianiem czy przyspieszaniem można uznać za zmiany protransformacyjne.

Protransformacyjny charakter zmian oznacza przekształcenia szczególnego rodzaju. Przekształcenia w obrębie struktury społecznej i relacji pomiędzy jej elementami wzmacniają przemiany społeczne i sprzyjają adaptacji do nowych warunków. Taki sposób rozumienia protransformacyjnego kierunku przemian zwraca uwagę na dualność znaczenia struktury społecznej. Z jednej strony jej kształt jest konsekwencją przemian społeczno-ustrojowych. Nowo powstałe kategorie społeczne, zanik dawnych, ściśle związanych z poprzednim systemem, zmiana udziału poszczególnych kategorii społecznych, a także ich znaczenia, są traktowane jako następstwo procesu transformacji (Gołdyka 2009). Z drugiej strony, przemiany struktury społecznej wzmacniają czy wyznaczają przebieg i powodzenie zachodzących przemian. Takie rozumienie protransformacyjnego charakteru przemian społeczno-ustrojowych kieruje uwagę badawczą nie tylko na poszukiwanie nowych kategorii społecznych i przeobrażeń w obrębie dawnych, ale

***Anna Mielczarek-Żejmo** – dr, absolwentka Uniwersytetu Zielonogórskiego. W 2006 roku została zatrudniona na stanowisku adiunkta w Zakładzie Zbiorowości Terytorialnych Instytutu Socjologii Uniwersytetu Zielonogórskiego. Do jej zainteresowań naukowych należą zagadnienia struktury społecznej oraz socjologii pogranicza.

¹Fragmenty tego artykułu zostały wykorzystane w książce *Przemiany struktury społecznej małego miasta pogranicza polsko-niemieckiego (na przykładzie Krosna Odrzańskiego)*; w druku.

również na poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o ich znaczenie dla przebiegu przemian.

Przekształcenia struktury społecznej, które są następstwem transformacji społeczno-ustrojowej, lecz nie mają znaczenia dla przebiegu i powodzenia tego procesu, uznać należy za atransformacyjne. Natomiast takie przemiany, które są odwróconą konsekwencją procesu transformacji i równocześnie utrudniają przekształcenia systemowe, należy zaliczyć do antytransformacyjnych. Przykładem jest długotrwałe bezrobocie, powstanie szarej strefy, pauperyzacja społeczeństwa, marginalizacja, wykluczenie (Jarosz 2008). Raymond Boudon (2008) niepożądane i nieprzewidziane konsekwencje działań zbiorowych nazywa efektem odwrócenia. Zauważa, że możliwe jest powstanie efektu odwrócenia również wówczas, gdy podejmowany jest zbiorowy wysiłek zmierzający do jego likwidacji. Jako przykład posłuży wzrost bezrobocia w Polsce. Działania zmierzające do likwidacji jego skutków, związanych szczególnie z ubożeniem rodzin dotkniętych bezrobociem, doprowadziły do swoistego uzależnienia nie tylko bezrobotnych od pomocy instytucji publicznych (por.: Kotlarska-Michalska 2002). Szczęólnego rodzaju bezzadność oraz postawy roszczeniowe dostrzegalne są również wśród pozostałych członków rodzin dotkniętych bezrobociem, co nie sprzyja podejmowaniu przez nich pracy zarobkowej lub utrzymywaniu przez nich stałego miejsca zatrudnienia.

Wydarzenia 1989 roku umożliwiły wzrost liczby osób pracujących na własny rachunek. Wzrostowi liczby przedsiębiorców towarzyszyła zmiana sposobu postrzegania ich znaczenia, wzrost prestiżu. Jednym z zadań, jakie przypisywano przedsiębiorcom był udział w tworzeniu klasy średniej w Polsce.

Edmund Mokrzycki (1994) przewidywał na początku lat 90. XX wieku, że polska klasa średnia rekrutować się będzie z dawnej „inicjatywy prywatnej”, osób będących u władzy u progu i na początku transformacji systemowej („stara i nowa nomenklatura”) oraz ich otoczenia, a także spośród „zdeklasowanej” inteligencji. Według niego największe szanse na utworzenie „nowej klasy średniej” ma inteligencja, która w wyniku degradacji przechodzić będzie do sektora prywatnego. „Socjologowie z wyjątkową zgodnością określają klasę średnią jako fundament ładu ekonomicznego, społecznego i politycznego w nowoczesnym kapitalizmie” (Mokrzycki 1994, s. 40). Warunki pracy (na przykład wysokość wynagrodzenia) oferowane przez sektor publiczny (szkolnictwo, nauka, kultura, służba zdrowia) niezgodne z oczekiwaniami, spowodują przechodzenie członków inteligencji do sektora prywatnego.

Klasie średniej przypisuje się szczególne znaczenie w gospodarce rynkowej. Henryk Domański zauważa, że „[...] z jednej strony symbolizuje ona powodzenie życiowe, przekładające się na konto w banku, własny dom i stosunkowo wysokie dochody, pozostające w zasięgu każdego, kto wytrwale chce osiągnąć swój cel” (2002, s. 17). Mechanizm ten motywuje do podejmowania działań umożliwiających bogacenie się poprzez pomnażanie kapitału w postaci posiadanych środków finansowych oraz kwalifikacji zawodowych, wzrost efektywności. Sprzyja tym samym rozwojowi gospodarczemu oraz stabilizacji sytuacji gospodarczej.

Wzrost liczby i prestiżu przedsiębiorców jest efektem, konsekwencją transformacji ustrojowej z jednej strony, z drugiej zaś, z uwagi na ich udział w tworzeniu klasy średniej oraz znaczenie dla procesów gospodarczych, politycznych i społecznych, jest czynnikiem sprzyjającym dalszym przekształceniom transformacyjnym. Pojawienie się takiego elementu w strukturze społecznej można uznać za przykład przemian o charakterze protransformacyjnym.

Celem niniejszego artykułu jest charakterystyka oraz próba oceny znaczenia przedsiębiorców zamieszkujących małe miasto pogranicza polsko-niemieckiego dla zachodzących przemian transformacyjnych. Przykładem takiego miasta jest Krosno Odrzańskie. W artykule zostały zaprezentowane cechy społeczno-demograficzne przedsiębiorców na tle przedstawicieli innych zawodów, dane wskazujące na prowadzony styl życia, a także opinie dotyczące przemian transformacyjnych w Polsce.

Wykorzystane przeze mnie dane pochodzą z badań sondażowych zrealizowanych w latach 2007-2008 wśród mieszkańców Krosna Odrzańskiego. W wywiadach kwestionariuszowych udział wzięło 571 osób w wieku 20 lat i więcej. Z powodu niskiego poziomu realizacji próby losowej imiennoadresowej (443 wywiady) ilość wywiadów została uzupełniona poprzez dobór kwotowy, w którym kontrolowano zmienne wiek i płeć. Struktura próby założonej, uzyskanej na podstawie rozkładu płci i wieku w badanej społeczności oraz zrealizowanej jest zbliżona.

Zanim przejdziemy do charakterystyki przedsiębiorców z Krosna Odrzańskiego, sprawdźmy, jak kształtował się wzrost liczby przedsiębiorstw prywatnych w mieście w okresie transformacji oraz zatrudnienie w poszczególnych sektorach gospodarki.

Do czynników szczególnie sprzyjających rozwojowi prywatnej przedsiębiorczości Juliusz Gardawski (2001a) zalicza samo otwarcie możliwości tworzenia własnych przedsiębiorstw, osłabienie sektora państwowego, rozrost chłonnego rynku wewnętrznego, brak w początkowym okresie transformacji konkurencji ze strony kapitału zagranicznego, możliwość prowadzenia dzia-

łałości na rynkach wschodnich oraz relatywnie mały poziom „gangsterstwa gospodarczego”. W badaniu przeprowadzonym na przełomie lat 2004-2005 18,0% dorosłych Polaków zadeklarowało, że utrzymuje się z pracy na własny rachunek (Pańków, Gąciarz 2006). W badaniu udział wzięło 5,4% (31 osób) prywatnych przedsiębiorców. Spośród respondentów utrzymujących się z pracy zarobkowej 11,3% posiadało własne przedsiębiorstwa.

W latach 90. XX wieku na pograniczu polsko-niemieckim nastąpił szybki rozwój przedsiębiorczości prywatnej (Kurcz 1999). Miał on szczególny charakter. Rozwój drobnego handlu związany był z zainteresowaniem mieszkańców Niemiec zakupem tańszych towarów. Doprowadziło to między innymi do gwałtownego przyrostu liczby miejsc i sprzedawanych towarów na targowiskach miast pogranicza, a handel stał się jednym z głównych źródeł utrzymania ich mieszkańców. W Krośnie Odrzańskim wzrost liczby przedsiębiorstw przedstawia tabela 1.

Tabela 1

Przedsiębiorstwa prywatne w latach 1994-2006

Lp.	Forma działalności gospodarczej	2005	2000	1995
1.	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą	1 282	1 122	791
2.	Spółki handlowe	37	21	702
3.	Spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego	11	8	17
Ogółem		1 330	1 151	1510

Źródło: http://www.stat.gov.pl/bdr_s/app/dane_cechter.wymiary?p_nts=4&p_szuk=Radom&p_tery=1199&p_dane=0&p_kate=25&p_wyjscie=1; 20 V 2008.

Przedstawiony powyżej wzrost liczby przedsiębiorstw prywatnych w Krośnie Odrzańskim w latach 1995-2005 można uznać za protransformacyjny. W 1995 roku zarejestrowano w mieście 791 osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą. W latach 1995-2005 liczba przedsiębiorstw tego rodzaju rosła. Największy przyrost przedsiębiorstw prywatnych prowadzonych przez osoby fizyczne odnotowano w latach 1997-2000. W latach 1995-2005 można było zauważyć wahania liczby przedsiębiorstw prywatnych. Były to przede wszystkim małe przedsiębiorstwa, bardzo wrażliwe na niestabilność gospodarki w Polsce.

W roku 1995 w Krośnie Odrzańskim działały 702 spółki handlowe. W następnym roku ich liczba znacząco spadła. W tym samym czasie zmniejszyła się również liczba spółek handlowych z udziałem kapitału zagranicznego. Liczba spółek handlowych zaczęła wzrastać w 1999 roku i w 2006 roku wyniosła 39. W latach 2001-2006 przybyło również spółek handlowych

z udziałem kapitału zagranicznego. W 2006 roku w Krośnie Odrzańskim było zarejestrowanych 12 podmiotów tego rodzaju.

Na podstawie zaprezentowanych danych można wysnuć wniosek, że zmniejszenie liczby przedsiębiorstw większych (szczególnie spółek handlowych z kapitałem zagranicznym) pociągało za sobą zmniejszenie liczby małych podmiotów. Właściciele małych przedsiębiorstw, świadczący usługi na rzecz większych firm (transport, zaopatrzenie itp.) tracili rację bytu na lokalnym rynku wraz z kurczeniem się zapotrzebowania na oferowaną przez nich działalność.

W Krośnie Odrzańskim od 1988 do 2008 roku zatrudnienie w przedsiębiorstwach państwowych zmniejszyło się o ponad 20% na rzecz sektora prywatnego, w którym udział zatrudnienia wzrósł niemal czterokrotnie (tabela 2). Na niemal niezmiennym poziomie pozostało zatrudnienie w jednostkach budżetowych. Spadło znaczenie zatrudnienia w zakładach komunalnych, spółdzielniach, fundacjach i organizacjach (w tabeli pozycja: Inne; w 1988 roku 5,3%, 16 osób; w 2008 roku 2,2%, 6 osób).

Tabela 2

Zatrudnienie w sektorach gospodarki w roku 1988
i w latach 2007-2008

Lp.	Rodzaj własności zakładu pracy	W roku 1988		W latach 2007-2008	
		N	%	N	%
1.	Przedsiębiorstwo państwowe	155	51,5	50	18,5
2.	Jednostka budżetowa	90	29,9	84	31,1
3.	Przedsiębiorstwo prywatne	37	12,3	126	46,7
4.	Inne	16	5,3	6	2,2
5.	Nie wiem	3	1,0	4	1,5
Ogółem		301	100,0	270	100,0

Źródło: badania własne.

W Krośnie Odrzańskim głównym miejscem zatrudnienia pozostają państwowe zakłady pracy. W momencie badania pracowało w nich 49,6% respondentów (134 osoby). W 2008 roku prywatni przedsiębiorcy zatrudniali 46,7% badanych osób (126 respondentów). Rozkład zatrudnienia warunkowany jest przez charakter miasta. Po pierwsze, Krosno Odrzańskie jest miastem powiatowym. Na jego obszarze znajdują się instytucje administracji publicznej, służące również pozostałym mieszkańcom powiatu (Starostwo Powiatowe, Powiatowy Urząd Pracy, Urząd Skarbowy, Sąd Rejonowy itp.). Po drugie, zatrudnienie w sferze budżetowej generowane jest przez pozosta-

wione w mieście jednostki wojskowe. Zmniejszeniu zatrudnienia w garnizonach wojskowych towarzyszył wzrost zatrudnienia w instytucjach administracji publicznej, wynikający z reformy administracyjnej w Polsce i nadania miastu praw powiatu.

Mimo tego, że rozkład zatrudnienia w zakładach o różnym rodzaju własności jest związany z charakterem miasta, skłaniamy się raczej do uznania go za antytransformacyjny. Przewaga miejsc pracy w zakładach państwowych nie świadczy co prawda o braku przekształceń własnościowych, może jednak wskazywać na pewną stagnację w sektorze prywatnym. Rozwój przedsiębiorczości związany jest ze wzrostem inwestycji, a w konsekwencji ze wzrostem zatrudnienia – nie tylko we własnym przedsiębiorstwie, ale również w firmach kooperantów. Ponadto, prowadzi nie tylko do wzrostu dochodu przedsiębiorstw, ale i pracowników oraz, w postaci różnego rodzaju opłat i podatków, miasta. Dodatkowo, powstawanie miejsc pracy umożliwiających na przykład uzyskiwanie odpowiedniego wynagrodzenia może skłaniać do rezygnacji z migracji do większych miast i za granicę.

Prywatni przedsiębiorcy są jedną z trzech (poza tym wyższe kadry kierownicze oraz technicy i wyspecjalizowani pracownicy administracyjno-biurowi) kategorii wiekowych, nielicznie reprezentowanych wśród najmłodszych osób (20-29 lat) biorących udział w badaniu (4 osoby, 5,6%). Wśród przedsiębiorców przeważają mężczyźni (18 osób, 58,1%). Pozostałe zawody, które są wykonywane częściej przez mężczyzn niż przez kobiety, to wykwalifikowani (43 osoby, 81,1%) oraz półwykwalifikowani i niewykwalifikowani pracownicy fizyczni (11 osób, 55,0%). Właściciele firm są kategorią stosunkowo dobrze wykształconą. Nie ma ich wśród osób z wykształceniem podstawowym, 23 osoby (74,2%) mają co najmniej wykształcenie średnie. Podobny rozkład charakteryzuje sprzedawców i pracowników usług (wykształcenie co najmniej średnie uzyskało 27 osób – 75%).

Kolejnym czynnikiem, który różnicuje przedstawicieli poszczególnych zawodów są dochody. Przedsiębiorcy mają znaczący udział zarówno wśród najlepiej (podobnie jak specjaliści), jak i najgorzej zarabiających (także wykwalifikowani, półwykwalifikowani i niewykwalifikowani pracownicy fizyczni). Wynika to ze znacznego zróżnicowania przedstawicieli tego zawodu ze względu na wysokość uzyskiwanych dochodów. Niemal tyle samo respondentów deklarowało, że zarabia mniej niż 1000 zł (7 osób) i 3000 zł lub więcej (9 osób). Można się spodziewać, że czynnikiem, który różnicuje wysokość dochodów przedsiębiorców oraz wartości innych cech położenia społecznego jest wielkość przedsiębiorstwa. Za wskaźnik wielkości przedsiębiorstwa przyjęłam liczbę pracowników zatrudnianych przez respondentów. Przedsiębiorcy zostali podzieleni na dwie kategorie. Do pierwszej należą osoby,

które zatrudniają nie więcej niż trzech pracowników niebędących członkami ich rodzin, do drugiej pozostali przedsiębiorcy. Liczba pracowników jest stosowana jako jeden ze wskaźników podziału przedsiębiorców i wyróżniania wśród nich klasy samodzielnych i właścicieli (Słomczyński, Janicka, Mach, Zaborowski 1996).

Kształtowanie się średniej wartości pozycji stratyfikacyjnej właścicieli i samodzielnych oraz jej komponentów (wykształcenie, dochody i prestiż) na tle pozostałych klas przedstawia tabela 3. W hierarchii społecznej właściciele zajmują miejsce poniżej ekspertów oraz kadr kierowniczych. Natomiast samodzielni, tak jak pracownicy fizyczni, należą do klas zajmujących najniższe pozycje w stratyfikacji społecznej. Przedstawiciele tych klas znajdują się najniżej w hierarchii ze względu na uzyskane wykształcenie. Właściciele oraz samodzielni uzyskali taką samą średnią wartość na skali prestiżu. Wartość ta jest stosunkowo niska. Pod tym względem przedsiębiorcy wypierają jedynie pracowników fizycznych.

Uwagę zwraca zróżnicowanie dochodów w poszczególnych klasach społecznych. Najwyższy średni dochód uzyskały osoby zaliczone do klasy właścicieli (4101,63 zł). Jednocześnie odchylenie standardowe jest niemal 1,5 raza wyższe od tej wartości (6476,93 zł), co wskazuje na wysokie zróżnicowanie dochodów wśród przedstawicieli tej klasy (por.: Gardawski 2001). Samodzielni zajmują trzecią pozycję ze względu na średnią wartość uzyskiwanych dochodów. Warto jednak zwrócić uwagę na to, że odchylenie standardowe osiąga wartość trzykrotnie większą od średniej wartości dochodów przedstawicieli tej klasy, co wskazuje na jeszcze większe zróżnicowanie w jej obrębie niż w przypadku właścicieli.

Biorąc pod uwagę wynagrodzenie, szczególnie uprzywilejowani wydają się właściciele oraz kadry kierownicze. Przedstawiciele wymienionych klas uzyskują najwyższe średnie dochody. Są też stosunkowo dobrze wykształceni. Właściciele znacząco różnią się od tak zwanych samodzielnych, którzy tworzą klasę społeczną o niższych i równocześnie bardziej zróżnicowanych dochodach. Ze względu na stosunkowo niskie wykształcenie oraz niski prestiż wykonywanych zawodów zajmują dolne miejsca w hierarchii społecznej.

Zróżnicowanie przedsiębiorców potwierdzają deklaracje dotyczące występowania w ciągu ostatnich 12 miesięcy w gospodarstwie domowym respondentów problemów finansowych prowadzących do tego, że nie wystarczało pieniędzy na zakup różnego rodzaju dóbr i usług. Wymienione rodzaje towarów tworzą piramidę, od zaspokajających potrzeby podstawowe (żywność, opłaty za mieszkanie, prąd, leczenie) po potrzeby wyższego rzędu (wypoczynek, kultura – prasa, książki, kino oraz kształcenie). W związku z tym, że ilość komórek, których minimalna wartość oczekiwana wynosi mniej niż

Tabela 3

Średnia pozycja stratyfikacyjna, wykształcenie, dochód i prestiż zawodu klas społecznych w latach 2007-2008

Klasy społeczne w latach 2007-2008	Średnia pozycja stratyfikacyjna		Komponenty pozycji społecznej					
			Wykształcenie		Dochód		Prestiż zawodu	
	$\bar{x}$	s	$\bar{x}$	s	$\bar{x}$	s	$\bar{x}$	s
Właściciele	1,75	0,71	3,10	0,57	4101,63	6476,93	39,75	15,16
Samodzielni	2,14	0,77	2,86	0,72	2039,28	7321,02	39,25	20,11
Kadry kierownicze	1,73	0,59	3,33	0,58	3457,73	7371,02	49,54	20,40
Bezpośredni kontrolerzy pracy	1,86	0,56	3,25	0,59	1713,64	841,37	46,08	19,42
Eksperci	1,33	0,48	3,69	0,47	1587,59	1271,99	65,75	7,00
Pracownicy umysłowi niższego szczebla	1,95	0,32	3,32	0,56	1609,23	707,30	43,30	8,76
Pracownicy fizyczni	2,57	0,52	2,57	0,62	1567,01	1870,50	21,06	8,71

Źródło: badania własne.

5, jest znacznie większa niż 20% (28,6%, 4 komórki), możemy mówić o pewnej regularności empirycznej. Ze względu na rozkład odpowiedzi wnioski dotyczą osób, które wzięły udział w badaniu, nie są reprezentatywne dla mieszkańców Krosna Odrzańskiego.

Pomimo braku zależności statystycznej pomiędzy przynależnością klasową a odpowiedziami na pytania dotyczące możliwości zakupu poszczególnych dóbr i usług, można zauważyć pewne różnice. Większość członków każdej z klas deklaruje, że nie brakuje im pieniędzy na zakup dóbr i usług każdego z wymienionych rodzajów. W najlepszej sytuacji finansowej są właściciele. Wszyscy przedstawiciele tej klasy społecznej (10 osób) deklarowali, że w ciągu ostatnich 12 miesięcy nie brakowało im środków pieniężnych na zakup żywności, opłaty za mieszkanie, prąd itp., leczenie, książki i podręczniki. Na drugim końcu znajdują się osoby prowadzące małe przedsiębiorstwa (tak zwani samodzielni), pracownicy umysłowi niższego szczebla oraz pracownicy fizyczni.

Deklaracje dotyczące tego, na jakie dobra nie mogli sobie pozwolić respondenci należący do poszczególnych klas, dzielą ich na bardziej i mniej uprzywilejowanych. Jak można się było spodziewać, najlepiej powodzi się

właścicielom. Najczęściej na ograniczenia w możliwości zaspokojenia różnego rodzaju potrzeb wskazywali samodzielnicy. Dochody uzyskiwane z działalności gospodarczej przez przedstawicieli tej klasy niemal w najmniejszym stopniu umożliwiają zakup zarówno podstawowych dóbr i usług (wyżywienie, mieszkanie, opieka zdrowotna), jak i tych towarów, które przyczyniają się do zaspokojenia potrzeb wyższego rzędu (rozwój osobisty). O ile w poprzednim systemie tak zwana prywatna inicjatywa miała relatywnie niski prestiż, o tyle dochody uzyskiwane przez jej przedstawicieli były stosunkowo wysokie. W małym mieście pogranicza polsko-niemieckiego sytuacja jest odwrotna. Zmiana prestiżu prywatnych przedsiębiorców, prowadzących niewielką działalność gospodarczą nie niesie ze sobą wysokiego udziału w podziale dóbr. Oprócz warunków ekonomicznych w mieście, związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej, może być to jedna z przyczyn względnie niewielkiego udziału tak zwanych samodzielnych w strukturze klasowej Krosna Odrzańskiego.

Kolejne zadane respondentom pytanie również wskazuje na możliwości finansowe respondentów. Związane jest z wyborem rodzaju dóbr i usług, na które przeznaczane są środki pieniężne, które równocześnie mogą odpowiadać różnym stylom życia (na przykład luksusowe kosmetyki i ubrania; książki, płyty, filmy; remont mieszkania itp.). Tym razem zadaniem osób badanych było wskazanie, do których z wymienionych kategorii zaliczają siebie.

Największy udział respondentów, którzy deklarowali, że wystarcza im pieniędzy tylko na zaspokojenie podstawowych potrzeb, znajduje się wśród pracowników fizycznych (69,4%, 59 osób), „samodzielnych” (66,7%, 14 osób) oraz pracowników umysłowych niższego szczebla (63,6%, 28 osób). Przedstawicieli wymienionych klas rzadziej niż pozostałych stać na robienie od czasu do czasu dużych zakupów (odpowiednio: 66,3%, 57 osób; 52,4%, 11 osób; 63,6%, 28 osób). Podobny udział osób należących do wymienionych klas społecznych przeznacza pieniądze na remont mieszkania (odpowiednio: 57,0%, 49 osób; 57,1%, 12 osób; 59,1%, 26 osób). Właściciele należą do klas, których przedstawiciele najrzadziej deklarowali, że uzyskiwane dochody wystarczają jedynie na zaspokojenie podstawowych potrzeb (40,7%, 11 osób), natomiast najczęściej (70,0%, 7 osób) kupują książki, filmy i płyty. Rozkład odpowiedzi klasy właścicieli potwierdza ich stosunkowo dobrą sytuację finansową i może wskazywać na prowadzenie szczególnego stylu życia.

Różnice pomiędzy odpowiedziami dotyczącymi celów, na jakie przedstawiciele poszczególnych klas społecznych wydają środki pieniężne są zbliżone do różnic pomiędzy deklaracjami na temat braku środków finansowych na

zaspokojenie poszczególnych potrzeb. Właściciele, kadry kierownicze oraz eksperci częściej niż inni deklarują posiadanie środków finansowych na zaspokojenie podstawowych potrzeb (wyżywienie, opłaty za mieszkanie, prąd itp.) oraz potrzeb wyższego rzędu (na przykład kulturalnych). Nietrudno również wyróżnić klasy, które częściej niż inne deklarują brak środków finansowych potrzebnych do zaspokojenia potrzeb różnego rodzaju oraz przeznaczających pieniądze na różne cele rzadziej niż pozostali. Należą do nich właściciele małych przedsiębiorstw prywatnych (samodzielni), pracownicy umysłowi niższego szczebla oraz pracownicy fizyczni. Zaznacza się wyraźna różnica pomiędzy właścicielami przedsiębiorstw o różnej wielkości (właściciele, samodzielni) przede wszystkim w odniesieniu do możliwości zaspokajania potrzeb. „Samodzielni” rzadziej przeznaczają pieniądze na udział w kulturze czy podróżowanie.

Różnice w sposobie wydawania środków finansowych, a więc również w stylu życia, wskazują między innymi na to, czy zasadne jest wyróżnianie struktury klasowej w małym mieście pogranicza polsko-niemieckiego. Za taką uznajemy sytuację, w której struktura klasowa będzie konsekwencją nie tylko różnicy szans na rynku pracy. Przedstawiciele poszczególnych klas powinni być również odmienni pod innymi względami, na przykład stylu życia, nastawień, postaw. Przyjrzyjmy się opiniom na temat skutków przemian transformacyjnych.

Ogólnie rzecz ujmując, przedstawiciele wszystkich klas częściej uznają, że przemiany transformacyjne przyniosły ich gospodarstwom domowym oraz większości Polaków więcej korzyści niż strat (tabela 4). Właściciele wyrażają nieco bardziej pozytywne opinie o przemianach transformacyjnych w Polsce niż samodzielni, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i zbiorowym. Wśród właścicieli nie było respondentów, którzy deklarowali, że transformacja przyniosła ich gospodarstwu domowemu więcej strat niż korzyści. Udział właścicieli, którzy twierdzili, że przemiany transformacyjne przyniosły większości Polaków więcej korzyści niż strat był większy niż udział samodzielnych wyrażających taką samą opinię.

W przedsiębiorstwach prywatnych, których liczba rośnie w Krośnie Odrzańskim od rozpoczęcia procesu transformacji, zatrudniona jest niemal połowa wszystkich pracowników. Stan ten zmienił się w porównaniu ze stanem w roku 1988 (zatrudnienie w sektorze prywatnym znacząco wzrosło), jednak w dalszym ciągu w mieście dominuje zatrudnienie w sferze budżetowej.

Działalność gospodarczą częściej prowadzą mężczyźni w średnim wieku, posiadający co najmniej wykształcenie średnie. Przedsiębiorcy są znacząco zróżnicowani pod względem dochodów, zajmowanej pozycji społecznej, możliwości finansowych oraz celów, na które przeznaczają swoje dochody,

Tabela 4

Klasy społeczne a opinie na temat skutków przemian transformacyjnych

Klasy społeczne w latach 2007-2008															
Opinia na temat skutków przemian transformacyjnych	Dla gospodarstwa domowego respondenta														
	Właściciele		Samodzielni		Kadry kierownicze		Bezpośredni kontrolerzy pracy		Eksperti		Pracownicy umysłowi niższego szczebla		Pracownicy fizyczni		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
	Korzyści	4	40,0	8	38,1	23	43,4	12	42,9	18	62,1	20	45,5	30	34,9
	Tyle samo korzyści co strat	4	40,0	5	23,8	18	34,0	10	35,7	10	34,5	12	27,3	35	40,7
	Straty	0	0,0	5	23,8	6	11,3	2	7,1	1	3,4	8	18,2	19	22,1
	Trudno powiedzieć	2	20,0	3	14,3	6	11,3	4	14,3	0	0,0	4	9,1	2	2,3
	Ogółem	10	100,0	21	100,0	53	100,0	28	100,0	29	100,0	44	100,0	86	100,0
	Dla większości Polaków														
	Korzyści	5	50,0	8	38,1	23	43,4	14	50,0	15	51,7	16	36,4	41	47,7
	Tyle samo korzyści co strat	2	20,0	8	38,1	18	34,0	10	35,7	8	27,6	17	38,6	29	33,7
	Straty	2	20,0	4	19,0	7	13,2	1	3,6	4	13,8	4	9,1	14	16,3
	Trudno powiedzieć	1	10,0	1	4,8	5	9,4	3	10,7	2	6,9	7	15,9	2	2,3
Ogółem	10	100,0	21	100,0	53	100,0	28	100,0	29	100,0	44	100,0	86	100,0	

Źródło: badania własne.

a także opinii na temat transformacji ustrojowej. Pod względem dostępu do określonych dóbr bardziej podobni wydają się być właściciele i kadry kierownicze niż samodzielnicy, których sytuacja bardziej zbliżona jest do pracowników umysłowych niższego szczebla i robotników.

Udział samodzielnicy wśród wszystkich respondentów wyniósł niemal 4%. Biorąc pod uwagę cechy położenia społecznego, samodzielnicy znajdują się nieco wyżej w hierarchii niż pracownicy fizyczni. Stosunkowo niska pozycja społeczna samodzielnicy przemawia przeciw jednoznaczemu uznaniu tego elementu struktury społecznej za protransformacyjny. Wprowadzenie własności prywatnej było jednym z najważniejszych celów polskiej transformacji, a prywatni przedsiębiorcy byli uznawani za środowisko, z którego rekrutować się będzie klasa średnia. W porównaniu z poprzednim systemem wzrósł prestiż właścicieli przedsiębiorstw. Jednakże dochody respondentów należących do omawianej klasy, choć zróżnicowane, okazały się stosunkowo niskie. Styl życia charakterystyczny dla klasy średniej mogą prowadzić uzyskując dwukrotnie wyższe dochody właściciele.

Klasa właścicieli, czyli osób zatrudniających co najmniej czterech pracowników, to niemal 2% respondentów. Relatywnie wysokie miejsce w hierarchii społecznej zapewniają właścicielom najwyższe średnie dochody. Warto jednak zauważyć, że klasa ta nie jest jednorodna pod tym względem. Ponadto, średnie dochody uzyskiwane przez właścicieli znacznie różnią się od średnich dochodów samodzielnicy. Efekt ten przemawia za odróżnianiem obu klas. Różnice w uzyskiwanych dochodach mogą warunkować odmienny styl życia, a także na przykład poglądy polityczne.

Łączny udział właścicieli oraz samodzielnicy wśród respondentów wyniósł 6%. Jest on niemal dwukrotnie wyższy niż udział osób badanych, które zaliczone są do prywatnej inicjatywy, kategorii występującej w poprzednim systemie. Wzrost udziału klas, których podstawą wyróżnienia była własność środków produkcji, wskazuje na protransformacyjny kierunek przemian struktury społecznej. Równocześnie udział ten można uznać za relatywnie niski. Możliwy jest wniosek mówiący, że mamy do czynienia z protransformacyjnym trendem, jednakże jeszcze bez protransformacyjnego efektu. Wyniki badań sugerują inne wnioski w odniesieniu do cech właścicieli. Można przypuszczać, że właściciele, z uwagi na wysokie dochody i wysoką pozycję społeczną, w większym stopniu niż samodzielnicy zainteresowani będą zachowaniem stabilizacji gospodarczej i politycznej, umożliwiającej korzystanie z możliwości (nagród) powstałych w wyniku przemian transformacyjnych.

Literatura

- BOUDON R. (2008), *Efekt odwrócenia*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- DOMAŃSKI H. (2002), *Polska klasa średnia*, Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, Wrocław.
- GARDAWSKI J. (2001), *Przedsiębiorcy: beneficjenci czy przegrywający?*, [w:] *Manowce polskiej prywatyzacji*, red. M. Jarosz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- (2001a), *Powracająca klasa, sektor prywatny w III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- GOŁDYKA L. (2009), *Polska transformacja na tle typologii procesów społecznych*, [w:] *Dwie dekady polskiej transformacji. Gospodarka – społeczeństwo – polityka*, red. L. Gołdyka, A. Zelek, Wydawnictwo Zachodniej Szkoły Biznesu w Szczecinie, Szczecin.
- JAROSZ M., (RED.) (2008), *Wykluczeni. Wymiar społeczny, materialny i etniczny*, Wydawnictwo ISP PAN, Warszawa.
- KOTLARSKA-MICHALSKA A. (2002), *Nowe kategorie społeczne*, [w:] *Współczesne społeczeństwo polskie*, red. R. Suchocka, Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa w Poznaniu, Poznań.
- KURCZ Z. (1999), *Pogranicza: modelowe euroregiony czy tereny tradycyjnej rywalizacji?*, [w:] *Pogranicze z Niemcami a inne pogranicza Polski*, red. Z. Kurcz, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- MACH B. W. (2001), *Przemiany w strukturze i stratyfikacji społecznej*, [w:] *Pierwsza dekada niepodległości. Próba socjologicznej syntezy*, red. E. Wnuk-Lipiński, M. Ziółkowski, Wydawnictwo ISP PAN, Warszawa.
- MOKRZYCKI E. (1994), *Nowa klasa średnia*, [w:] „*Studia Socjologiczne*”, nr 1.
- OFFE C. (1999), *Drogi transformacji. Doświadczenia wschodnioeuropejskie i wschodnioniemieckie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków.
- PAŃKÓW W., GĄCIARZ B. (2006), *Praca w Polsce na tle innych krajów europejskich*, [w:] *W środku Europy? Wyniki Europejskiego Sondażu Społecznego*, red. H. Domański, A. Ostrowska, P. B. Sztabiński, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- SŁOMCZYŃSKI K. M., JANICKA K., MACH B. W., ZABOROWSKI W. (1996), *Struktura społeczna a osobowość: psychologiczne funkcjonowanie jednostki w warunkach zmiany systemowej*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.

ŚLIZ A., SZCZEPAŃSKI M. (2008), *Kraina szczęśliwości czy miejsce przekłete? Dwie dekady polskiej transformacji w oglądzie socjologicznym*, [w:] *Czy koniec socjalizmu? Polska transformacja w teoriach socjologicznych*, red. A. Śliz, M. Szczepański, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.

Źródła internetowe:

[http://www.stat.gov.pl/bdr_s/app/dane_cechter.wymiary](http://www.stat.gov.pl/bdr_s/app/dane_cechter.wymiary?p_nts=4&p_szuk=Radom&p_tery=1199&p_dane=0&p_kate=25&p_wyjscie=1)
[?p_nts=4&p_szuk=Radom&p_tery=1199&p_dane=0&p_kate=25&p_wyjscie=1;](http://www.stat.gov.pl/bdr_s/app/dane_cechter.wymiary?p_nts=4&p_szuk=Radom&p_tery=1199&p_dane=0&p_kate=25&p_wyjscie=1)
20.05.2008.

Anna Mielczarek-Żejmo

PRIVATE ENTREPRENEURS IN A SMALL TOWN OF THE POLISH-GERMAN BORDERLAND: THE CASE OF KROSNO ODRZAŃSKIE

Abstract

The owners of enterprises in a small town are characterised in two contexts. First, the entrepreneurs' features (age, sex, education, income) are presented against those of other inhabitants of Krosno Odrzańskie—a small town in the Polish-German borderland. Second, differences regarding the characteristics of social position and opinions on transformation among owners of various-size enterprises are presented. Based on this, the author attempts at specifying whether the entrepreneurs' features suggest their interest in the course of transformational changes (leading, e.g., to political and economical stabilisation or the transparency of the law), their enhancement and acceleration. According to the assumed terminology, the emerging, as a result of transformation, of an element of social structure possessing the mentioned features can be regarded as a pro-transformation change. Data used in the analyses presented in the article are mainly taken from opinion polls conducted in the years 2007–2008 in Krosno Odrzańskie.